

Katolikus megújulás és ellenreformáció a Bajor Hercegségben a 16. században*

HANKÓ PÉTER

Az ún. konfesszionális korszakkal kapcsolatos közkeletű vélekedések egyike az az álláspont, mely a katolikus egyházat csak a középkorból hátramaradott elavult struktúráként veszi számításba, mellyel szemben a protestantizmus progresszív kritikát fogalmazott meg. Ebből a felfogásból fakad az is, amikor a katolicizmuson belüli, ill. azzal kapcsolatos jelenségek összességét az *ellenreformáció* terminus alá próbálják besorolni. Aligha érthetünk egyet azzal, hogy a vallási és társadalmi szempontból is meghatározó erőt képviselő katolikus egyház 16. századi életét teljes egészében a protestantizmussal szembeni reakcióként értelmezzük. A konfesszionalizálódás, a különböző vallási irányzatok, felekezetek (beleértve a katolicizmust is!) hitvallásának pozitív és egymással szembeni megfogalmazása, szervezeti felépítésének kialakulása vagy módosulása jóval bonyolultabb folyamat annál, hogy egy bináris kezdeményező–válaszadó oppozícióban meg lehessen jeleníteni.

A *katolikus reform* terminust Wilhelm Maurenbrecher evangélikus történész vezette be a szakirodalomba, majd Hubert Jedin katolikus egyháztörténész nyomán terjedt el a *katolikus reform és ellenreformáció* kifejezés pár, mely a tridenti zsinat utáni, a protestantizmussal szembeni ellentámadás mellett immár az elsősorban Itáliából és Spanyolországból kiinduló megújulási mozgalmakat is magában foglalta. Ha egyébként nem is osztjuk Jedin történelemszemléletét, érdemes megtárganunk az általa alkalmazott terminuspárt, mely jó alapként szolgál az egyháztörténet alakulásának megértéséhez a 16. század Bajorországában.¹

* Jelen írás az 1998/99-es tanévben a hallei-wittenbergi egyetemen készített dolgozatom magyar változata. Ezúton köszönöm Prof. Dr. Monika Neugebauer-Wölk és Prof. Dr. Udo Sträter szakmai, ill. a Deutscher Akademischer Austauschdienst anyagi segítségét.

¹ A katolikus reform és ellenreformáció problematikájához lásd Wilhelm MAURENBRECHER: *Geschichte der katholischen Reformation*. Bd. 1. Nördlingen 1880; A. ELKAN: *Entstehung und Entwicklung des Begriffs Gegenreformation*, in: *Historische Zeitschrift* 112 (1914) 473–493; Hubert JEDIN: *Katholische Reformation oder Gegenreformation? Ein Versuch zur Klärung der Begriffe nebst einer*

I. Evangélikus mozgalmak és ellenreformációs intézkedések

A landshuti örökösödési háború 1505-ös lezárása és az ún. "Ifjú Pfalz" önálló hercegségként történő leválasztása után IV. Albrecht herceg alatt újra egyesült Felső- és Alsó-Bajorország. 1506-tól elsősültségi törvény biztosította a Wittelsbach ház müncheni vonalának örökösödését, s egyúttal megakadályozta a hercegség esetleges újabb részekre szakadását. Bajorország ily módon a reformáció korának kezdetén tekintélyes és csak néhány kisebb enklávét (Freising és Regensburg területi apátság [*Hochstift*], Regensburg birodalmi város, Ortenburg grófság) által megzavart területet jelentett. Ezen körülmények lehetővé tették az országnak egy erős müncheni központból irányított, több lépésben modernizált kormányzását.

A lutheri reformgondolatok – csakúgy, mint egész Németországban – bajor földön is hamar követőkre találtak, elsősorban a kézműves és polgári körökben, ill. az értelmiség szellemileg mozgékonyabb rétegeiben. A bajor uralkodók, IV. Vilmos és X. Lajos szintén annyira meg voltak győződve az egyház megreformálásának szükségességéről, hogy Luther tevékenységét kezdetben maguk is bizonyos szimpátiával figyelték (BUXBAUM, 1973: 31). Úgy tűnik, ezt a rokonszenvet tiszteletben tartotta az ingolstadti teológiai professzor, Dr. Johann Eck is, aki a vallási küzdelmekből kezdettől fogva kivette a részét, és akit 1521-ben pápai pronotáriusként az *Exsurge Domine* kezdetű pápai bulla kihirdetésével is megbíztak. Eck, aki Eichstättben, Augsburgban, Würzburgban, Bambergben, Regensburgban és a salzburgi érsekségben is keresztül tudta vinni a bulla kihirdetését, a passai püspökség esetében nagyobb óvatossággal járt el. 1521 márciusában Passauban a bullának még a címét sem ismerték, és kérdéses, hogy nyilvánosságra hozták-e egyáltalán. Ennek oka minden bizonnyal Eck tartózkodása az uralkodó hercegekkel és Ernst nevű öccsükkel, a passai püspökség adminisztrátorával, szemben (vö. BAUERREISS, VI, 1965: 19–26).

A hercegek toleráns magatartása azonban nyomban megváltozott, amikor Luther végleges pápai kiátkozása (*Decret Romanum pontificem*) 1521 elején jogerőre emelkedett, ill. amikor – miután Luther néhány hónappal később Wormsban megtagadta

Betrachtung über das Trienter Konzil. Luzern 1948; Kurt-Dietrich SCHMIDT: *Die katholische Reform und die Gegenreformation.* Göttingen 1975 (= *Die Kirche in ihrer Geschichte*; Bd. 1, L1); Wolfgang REINHARD: *Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters,* in: ARG 68 (1977) 226–251

tanainak visszavonását – V. Károly megfosztotta őt birodalmi jogaitól (SCHWAIGER, 1988: 257).²

1522 februárjában találkozott IV. Vilmos és X. Lajos München mellett, a grünwaldi vadászkastélyban. A két fivér elhatározta, hogy a lutheranizmus és követői ellen a legkeményebben fellépnek, hogy a klérus elleni izgatást és a kiterjedt zavargásokat elkerülhessék (ZIEGLER, 1989: 59). Egyidejűleg megállapodtak abban is, hogy a régi egyház megreformálását – ha szükséges, akár állami erőszakkal is – keresztülvizik (BUXBAUM, 1973: 32; SCHWAIGER, 1988: 257). A salzburgi érsektől reformzsinatot követeltek, mely 1522 májusában a felső-bajorországi Mühldorfban, egy salzburgi enklávéban, le is zajlott (ZIEGLER, 1989: 59). A grünewaldi megbeszélés ily módon tehát mind a bajorországi katolikus megújulás, mind az ellenreformáció kezdetét jelzi, s “másfél évszázadon át meghatározó maradt a bajor valláspolitikában” (PFEILSCHIFTER, I, 1959: 2 sk. idézi BUXBAUM, 1973: 32).

A grünwaldi konferencia konkrét eredménye, az 1522. március 5-én kelt első bajor vallásügyi mandátum, egyfajta gyakorlati végrehajtási utasítás volt a worms-i ediktumhoz. Minden alattvalónak megtiltotta lutheránus vagy hasonló, a katolikus hitfelfogással ellenkező tanok elfogadását, terjesztését, sőt az ilyenekről való vitatkozást is. Az államigazgatás szervei azt a parancsot kapták, hogy a tilalom valamennyi megszegőjét, társadalmi státuszára való tekintet nélkül, vessék börtönbe és az esetet jelentsék a hercegeknek. Az első olyan bajorországi kivégzést, amelyben nyilvánvalóan lutheránus tanok játszottak szerepet, egy péklegényen hajtották végre Münchenben 1523 júliusában. A vád itt elsősorban az engedetlenséget és a lázadást emelte ki (SCHWAIGER, 1988: 255).

Kíméletesebben jártak el a tartomány ingolstadti egyetemének fiatal professzorával, Arsacius Seehoferrel. Seehofer 1522-ben szerezte meg a magiszteri fokozatot, és hamarosan bölcsészkar katedráért pályázott. Az apostoli levelek lutheri értelmezése miatt azonban a fiatal professzort bíróság elé idézték. Miután egy házkutatás során Seehofer eretnek álláspontja újabb megerősítést nyert, ügyében emlékeztetőt adtak át Leonhard Ecknek, a herceg tanácsadójának és az eichstätti püspöknek, az egyetem kancellárjának. Tekintve, hogy a megvallott eretnekség mint államellenes bűncselekmény halálbüntetést vont volna maga után, Eck kancellár a kínos helyzet békés megoldását kereste. Végül Seehofernek 1522. szeptember 7-én (Bauerreiss szerint egy évvel

² BUXBAUM, 1973: 31 inkább arra helyezi a hangsúlyt, hogy a hercegek felismerték az egyházzsukadás, ill. a nyomában járó esetleges társadalmi feszültségek veszélyét.

később) az egyetem nyilvánossága előtt be kellett ismernie és vissza kellett vonnia "lutheránus tévelygéseit", majd pedig őrizet alá helyezték az etтали kolostorban. Az esetnek azonban nem lett ezzel vége, és ebben nagy szerepet játszott Argula von Grumbach heves levelezése és kinyomtatott tiltakozása. Ezek kiindulópontjaivá váltak egy kiterjedt valláspolitikai és értelmiségi vitának, melybe maga Luther is beleavatkozott. Seehofer megszökött kolostori őrizetéből, ám Bajorországban természetesen már nem működhetett, Augsburgban, Leonbergben, Winnendenben stb. volt később evangélikus prédikátor és tanító (SCHWAIGER, 1988: 255; BAUERREISS, VI, 1965: 107 skk.).

Az első rendelet kiegészítése és radikálisabbá tétele volt a regensburgi konvent nyomán 1524. október 2-án kibocsátott második bajor vallásügyi mandátum. Eszerint csak azok a klerikusok kaphatnak állást, akiket püspökeik megvizsgáltak és megbízhatónak találtak; vándorló prédikátorokat egy helyen való hosszabb tartózkodásuk esetén be kell tagozni az illetékes püspökség szervezetébe. A papok házasodása, a misének és a szentségek kiszolgáltatási rendjének bárminemű változtatása, a böjt be nem tartása esetére büntetést és az országból való kiutasítást helyeztek kilátásba. A könyvnyomtatást hercegi engedélytől tették függővé, míg protestáns iratok terjesztését, nyilvánosságra hozatalát, eladását vagy ajándékozását a legszigorúbban megtiltották. A wittenbergi tanulmányok folytatását nem engedélyezték, az ott tanuló alattvalóknak három hónapon belül haza kellett térniük. A mandátum végrehajtásáért hercegi biztosok feleltek (BUXBAUM: 1973: 32 sk.).

A gyakorta vitatott esetek egyike Leonhard Käser vikárius elítélése. A papnak 1525 őszén lutheránus tanok terjesztése miatt kellett felelnie a passauai püspöki bíróság előtt, tanításának visszavonása után azonban szabadon engedték. Ezek után Wittenbergbe utazott, és Lutherrel is felvette a kapcsolatot. Amikor visszatért hazájába, letartóztatták és mint visszaeső eretneket állították újra a püspöki törvényszék elé. A püspök megkeresésére az ingolstadti egyetemet is bevonták a perbe. Mivel Käser most megtagadta tanainak visszavonását, a püspök átadta őt IV. Vilmos hercegnek, majd tűzhalálra ítélték (SCHWAIGER, 1988: 255 sk.).

Az üldözési hullám 1527/28-ban érte el tetőpontját, amikor az anabaptisták ellen kiegészítő rendeleteket adtak ki. Ezeket követte az 1530-as birodalmi gyűlési határozatot végrehajtó, 1531. május 19-én kiadott harmadik bajor vallásügyi mandátum. Mire azután 1540-ben még egy, a cenzúráról rendelkező mandátum is megjelent, a reformáció bajor követőit már csaknem teljesen kiirtották vagy elűldözték, így az ún. első evangélikus mozgalomnak (kb. 1520–31) sem az elterjedésre, sem szilárd

gyülekezetek létrehozására nem lehetett esélye (BUXBAUM, 1973: 34; ZIEGLER, 1989: 62).

A bajor valláspolitikára számára veszélyesebbnek bizonyult az evangélikus mozgalom második hulláma 1550–64 körül. Az interim császári engedményei, majd a Confessio Augustana és az evangélikus egyházi intézményrendszer beemelése a birodalmi jogrendbe 1552 és 55 között újabb lendületet adtak a protestantizmus iránt fogékony csoportoknak – Ausztriával párhuzamosan – Bajorországban is. Ez a mozgalom, mely mindenekelőtt a nemességet érintette, meglehetősen kétarcú volt. Benne gyülekeztek mindazok, akik az augsburgi hitvallás bajorországi engedélyezését követelték, csakúgy, mint azok, akik meg akartak maradni katolikusnak, de a lutheri újítások bajorországi kivédése érdekében szükségesnek tartották a két szín alatt való áldozás és a papi házasodás engedélyezését, ill. a böjti szabályok enyhítését (BUXBAUM, 1973: 38).

A nemesség hivatalosan első ízben az 1553-as landshuti országgyűlésen vitte a kehely követelését³ a herceg elé. Mivel V. Albrecht eladósodása miatt rá volt utalva az országgyűlés anyagi támogatására, másfelől pedig, a császári politika szellemében, a kelyhes mozgalom radikalizálódását koncessziók által kívánta megakadályozni, ezért képviselői útján az ugyanazon év decemberében tartott mühlendorfi tartományi szinóduson a világiak két szín alatt való áldozása érdekében emelt szót (BUXBAUM, 1973: 39; ZIEGLER, 1989: 63). A salzburgi érsek és szuffragáneusai a hercegi követelést elutasították. Ugyancsak eredménytelenek voltak a herceg titkárának fáradozásai is a római kúriánál 1555–56-ban. 1556 tavaszán a rendek kibővített formában terjesztették fel követelésüket a hercegnek. V. Albrecht immár szükségesnek látta – nem utolsósorban, hogy adósságának terhén végre enyhítsenek a rendek – annak a deklarációnak (1556. március 31.) a kibocsátását, mely a két szín alatt áldozók és a böjti napon húst fogyasztók számára *világi* büntetlenséget biztosított (BUXBAUM, 1973: 39 sk.).

Az a remény azonban, miszerint a mozgalomnak így kihúzzák a méregfogát és azt a régi egyház keretein belül tarthatják, mégsem vált valóra. A következő évben a mozgalom nyilvánosan is manifesztálódott: 1558-ban például ismét lutheránus demonstrációra került sor Münchenben. 1562-ben a herceg I. Ferdinánd császárral közösen a világi kehely és a papi házasodás egyházi engedélyezésének kérelmét a trienti zsinat elé terjesztette. Mielőtt a tárgyalások bármilyen eredményt hozhattak volna, bajor nemesek egy csoportja azzal a követeléssel lépett fel az 1563

³ A kehely itt az utraquizmust [az Oltáriszentség két szín alatti kiszolgáltatása világiak számára] jelenti.

március-áprilisában tartott ingolstadti országgyűlésen, hogy a lutheránus augsburgi hitvallást formálisan engedélyezzék Bajorországban is. V. Albrecht igen kínos szituációban találta magát, hiszen eladósodottsága miatt rá volt utalva a rendek együttműködésére, ráadásul a trienti előterjesztés ügyében sem tudott eredményeket felmutatni. Az országgyűlés folyamán a protestantizáló "konfesszionisták" a középpárttal szemben végül nem tudták szándékukat keresztülvinni (SCHWAIGER, 1988: 267 sk.).

Ezúttal azonban teljesen világossá vált, hogy a második reformatori mozgalom a legszorosabban összefonódott a nemesség, különösen az arisztokrácia, azon törekvésével, mely a központi hercegi hatalommal szembeni középkori jogállás megőrzésére irányult (SCHWAIGER, 1988: 268). Joachim von Ortenburg, birodalmi jogú gróf, saját területén még ebben az évben hivatalosan is bevezette a Confessio Augustanát. Ez azzal a következménnyel járt, hogy a környező bajor területekről sokan hozzá emigráltak, ami V. Albrechtet joggal nyugtalanította (SCHWAIGER, 1988: 268 sk.; ZIEGLER, 1989: 63). Néhány vitatott dokumentum alapján Ladislaus von Haag gróf és Wolfdietrich von Maxlrain hohenzwaldecki báró is igényt tartottak egészes birodalmi jogokra és ezzel – az augsburgi vallásbéke alapján – korlátlan reformációs jogokra.

Miután Joachim gróf októberben elrendelte, hogy a grófságban ezentúl kizárólag a Confessio Augustana érvényes, V. Albrecht 1563/64 telén katonai megszállás alá helyezte Ortenburgot. Bár a birodalmi udvari tanács nyilatkozata alapján el kellett hagynia a területet és el kellett ismernie a grófság birodalmi jogállását, ám a menekülő gróf teljes levelezése a kezébe jutott. A levelek lutheránus hitelvek vallása és a herceggel szembeni szervezett ellenállás tekintetében súlyosan terhelő bizonyítékokkal szolgáltak sok bajor nemes ellen. A perbe fogott urak ügyében rendkívüli törvényszék járt el 1564-ben. A vád tarthatatlansága csakhamar bebizonyosodott, ennek ellenére az "összeesküvők" csak bizonyos feltételek mellett kaphatták meg a hercegi rehabilitációt, miután bocsánatkéréssel szolgáltak (SCHWAIGER, 1988: 270).

Amikor végre 1564-ben a pápai kehelyprivilegium megérkezett (a papi házasság engedélyezését a trienti zsinat egyértelműen elutasította), a világi hatóságok már csak erős megszorításokkal adták azt tovább. 1570-től a kehely gyakorlatát kormányzati intézkedésekkel, fokozatosan és szisztematikusan elnyomták, 1571-ben pedig ismét be is tiltották (ZIEGLER, 1989: 63).

Walter Ziegler felhívja a figyelmet továbbá a bajorországi reformatori mozgalom egy harmadik szakaszára 1580 körül, melyet nem oly rég Dieter Albrecht ismert föl, és amely a katolikus

konfesszionalizálódás előtti utolsó visszavonulásként értelmezhető (ZIEGLER, 1989: 62; ALBRECHT in SPINDLER, II, 21988: 711).

III. Törekvések a régi egyház megújítására

A bajor tartományurak nem csak a reformáció közvetlen elhárítására törekedtek. Egyidejűleg a katolikus egyház, különösen pedig a lelkipásztori tevékenységet végző klérus megújítását is megpróbálták elérni, amennyiben a püspököket törvényi intézkedések elfogadására, sőt végrehajtására kényszerítették. A püspöki rendelkezési kompetenciába való beavatkozás volt az oka azoknak a vitáknak, melyek miatt az 1522-es mülhdorfi tartományi szinódus és az 1524-es regensburgi konvent is megfelelő reformhatás nélkül maradt (BUXBAUM, 1973: 35).

Az 1522-es mülhdorfi reformkonvent a katolikus egyház első reakciója a bajorországi evangélikus mozgalomra. A hercegek első vallásügyi mandátumához hasonlóan a konvent elrendelte mindazok letartóztatását – különös tekintettel a nyomdászokra és könyvkereskedőkre –, akik lutheri tanok terjesztésével gyanúsíthatóak. Az elhárító jellegű intézkedés mellett nagy súlyt kaptak a belső megújulást célzó rendelkezések, ezek közül is legfontosabb az összes székesegyházi és apátsági káptalan, valamint az érseki székeskáptalan vizitációjának terve. További pontok tiltották búcsúcédulák árusítását és vándorprédikátorok alkalmazását, ill. behatóan foglalkoztak a klérus romlott állapotával. Bár a mülhdorfi mandátumot kihirdették, a végrehajtást illetően igen kevés adatot ismerünk (BAUERREISS, VI, 1965: 28 skk.).

A bajorországi katolikus egyházszervezet megerősítése és különösen a pasztorális feladatokat ellátó (világi) alsópapság felügyelete érdekében IV. Vilmos és X. Lajos Johann Eck ingolstadtai teológiaprofesszor közvetítésével 1523-ban kieszközölte a *De iudicibus cleri* c. bullát. VI. Adorján ebben egy hercegi prelátsai bizottságnak adott cselekvési jogot arra az esetre, ha az illetékes püspökök egy meghatározott határidőn belül nem járnának el eretnek vagy egyéb okok miatt büntetendő papjaik ellen. A bizottságnak összesen nyolc apátság és kolostor előjáróiból (apát, prépost vagy dékán) kellett volna állnia. A kolostorok és apátságok kiválasztásának fontos szempontja volt földrajzi elhelyezkedésük, hogy valamennyi püspököt és a hercegség teljes területét szemmel tudják tartani. A püspökök – köztük Ernst, a két kormányzó herceg öccse, passauai adminisztrátor – határozott tiltakozása miatt a reformkomisszió tervét végül feladták (SCHWAIGER, 1988: 259 sk.).

IV. Vilmos és X. Lajos a következő évben tartott regensburgi konventen léptek föl először speciális kívánságaikkal, melyek a

következők voltak: az ünnepnapok számának csökkentése; a böjti szabályok enyhítése; áldozás kizárólag gyónás után és csak egy szín alatt; gyónás és szentségek nélkül elhunytak egyházi temetése; a területi interdiktum [egyházi tilalom] megszüntetése; kiugrott szerzetesek megfenyítése; a mülhldorfi rendelkezések korszerűsítése az azóta kialakult helyzetnek megfelelően stb. A Regensburgban megjelent világi és egyházi előjárók végül egy 38 pontból álló nyilatkozat mellett kötelezték el magukat, mely a vallási élet valamennyi vitatott jelenségét érintette és egyben átfogó programot adott a belső megújulásra: rendelkezett a papi fegyelemről; korlátozta a papi funkciók ellátásáért kérhető díjakat; megtiltotta a temetés méltatlan megtagadását, a temetéseken és laikus közösségek találkozóin való italozást, pénz elfogadását a bűnöktől való feloldozás alkalmával; intézkedett a plébániák fenntartásáról; előírta, hogy kolostori lelkigondozói kinevezést csak a püspöktől megvizsgált pap kaphat, de valamennyi, pasztorális tevékenységet folytató lelkészt is ellenőrizni kell hivatalba lépése előtt; további pontjai: papi tisztaság; a búcsúcédulák árusítóinak felülvizsgálata; a papok állomáshelytől eltérő templomban történő misézésének és igehirdetésének engedélyhez kötése; az egyházi jövedelmek kezelése; hivatalos ünnepnapok száma; esküvők tartása; böjti napok; a területi interdiktum megszüntetése; átkozódás és istenkáromlás, klerikusok jövendőmondásának és varázslásának tilalma; minden fajta helynök rendes díjazása; bűnügyekben eljáró egyházi hatóság sérthetlensége. A regensburgi konventet reformelképzelései alapján – és függetlenül ezek tényleges hatásától – a “katolikus párt” híveinek első nagyszabású tanácskozásaként, s így “a konfesszionalizálódás mérföldköveként” interpretálhatjuk (BAUERREISS, VI, 1965: 37 sk.).

Hamarosan újra megnyilvánult azonban a püspökök félelme a világi hatalom egyházi ügyekbe való túlzott beavatkozásától. A “törökadó” bevezetése után, mely megsértette az egyház adóügyekre vonatkozó immunitását, Freising, Regensburg és Passau püspökei összefogtak és közösen egy 21 pontos feliratot juttattak el a császárnak. Az irat 1534-ben végülis a pápai törvényszék elé került, mely az ügyben a püspökök javára ítélt, ám ugyanakkor kifejtette, hogy a döntést a gyakorlatban maga is nehezen érvényre juttathatónak tartja (BAUERREISS, VI, 1965: 162).

1540-ben létrehoztak egy paritásos vizitációs bizottságot, amelynek feladata a világiak vallási meggyőződéséről, az egyházi jövedelmek bevételezéséről és a klerikusok anyagi helyzetéről való jelentés készítése volt. Mivel a fejedelmek a vizsgáladást az egyházfegyelemre, a papok hitére és hivataluk ellátására is ki

akarták terjeszteni, csaknem valamennyi püspök megtagadta saját képviselőinek delegálását a bizottságba, így a vizitációt végül 1541-ben a salzburgi érsekség bajor részére kellett korlátozni (BUXBAUM, 1973: 35 sk.).

Csak 1553 decemberében gyűltek össze újra az egyházi előljárók Mühldorfban, hogy a Bajorországban és Ausztriában foganatosítandó reformintézkedésekről tanácskozzanak I. Ferdinánd király és V. Albrecht herceg képviselőivel együtt. Itt már egy mindent átfogó, a világi és az egyházi vezetés együttműködésével megvalósítandó vizitáció tervét körvonalazták, ahol is egyértelműen a bajor és osztrák világi hatalom volt a kezdeményező.

1558 és 1560 között folytatták le a nagy vizitációt Salzburg érsekség és Chiemsee püspökség bajor részén, ill. Passau, Regensburg és Freising püspökségeiben. Az aprólékosan jegyzőkönyvezett vizitáció kiterjedt az összes klerikusra, az apátságok és kolostorok minden lakójára, a tanítókra, néhány kivétellel a férfi és női kolostorokra, valamennyi apátságra, plébániára, kórházra, iskolára, könyvtárra és hitbuzgalmi egyesületre, a nép vallásos életére, az összes vallási problémára. A kérdőív igen alapos volt, és a vizitáció során pontosan betartották. 24 kérdés az igaz katolikus tanra irányult, 44 a liturgia előírásainak betartására, különös tekintettel a szentségek kiszolgáltatására, 15 kérdés vonatkozott a lelkészek méltó életmódjára, ehhez járult 15 kérdés az apátsági és kolostori templomok, 9 kérdés a plébániák, 6 kérdés az iskolák esetében, továbbá 10 kérdés a templomok és egyházzolgák hiányosságait illetően (SCHWAIGER, 1988: 263 sk.). 1562. március 9-én Salzburgban ültek össze a vizitáció tapasztalatainak megbeszélésére és kiértékelésére. Bauerreiss rámutat, hogy a modern történettudomány a mai napig adós ezen anyagok kritikus feldolgozásával, csupán néhány terület vizitációs aktáiból készült monográfia. Annyit mindenesetre megállapít, hogy bár kétségtelenül sok hibára derült fény a vizitáció során, magát a tényt, hogy egyházi és világi hatóságok készséget mutattak ezen hibák közös erővel történő felszámolására, "egy erős gyógyulási vágy jeleként könyvelhetjük el" (BAUERREISS, VI, 1965: 223).

1564. január 26-án *Benedictus Dei* c. bullájában IV. Pius pápa megerősítette a trienti zsinat összes dekrétumát. A katolikus egyház hitvallását új megfogalmazásban a *Professio fidei Tridentina* összegezte. A következő pápa, V. Pius, rögtön beiktatása után, 1566. január 19-én létrehozta az ún. Német Kongregációt, amely 9 kardinális (köztük Karl Borromaeus, Otto Truchseß von Waldburg, Mark Sittich stb.) testületként működött. A kongregáció a reformok megvalósulását elősegítendő Commendone kardinálist

nunciusi minőségben Németországba küldte, aki az augsburgi birodalmi gyűléssel elismertette a trienti határozatokat (BAUERREISS, VI, 1965: 246–248).

Bajorországban a manifeszt konfeszionalizmus kezdete 1569/70-re tehető. Felician Ninguarda apostoli nuncius és vizitátor próbált a trienti zsinat határozatainak érvényt szerezni. Szem előtt tartva a felnémet viszonyokat a zsinati tanítás gyakorlati végrehajtására vonatkozó saját rendelkezéseket, valamint egy, a rituáléra kötelező érvényű agendát adott ki. Ninguarda kezdeményezésére az 1569 márciusában tartott salzburgi érseki tartományi szinóduson valamennyi szuffragáneus püspök személyesen vett részt. A Tridentinum határozatait itt hivatalosan is elfogadták (BAUERREISS, VI, 1965: 251 sk.). Az 1569-es salzburgi zsinattal egyidőben egy Münchenbe összehívott vallásügyi tribunál [törvényszék] fontos intézkedések egész sorát hozta: új vallási mandátumot, általános oktatásügyi szabályozást, új cenzúrarendeletet és egy további vizitáció tervét (ZIEGLER, 1989: 64).

V. Albrecht és fia, V. Vilmos uralkodása alatt az új, centralisztikusan szervezett államigazgatás az ország szigorúan katolikus jellegének helyreállításában és megtartásában maximálisan hatékonynak bizonyult. A közigazgatás egyik szerve volt az 1556-ban létrehozott, majd 1570-ben újjászervezett Vallásügyi Tanács, melynek jogosítványai a következő évek során egyre gyarapodtak. A Vallásügyi Tanács felügyelte az egyházi hivatalok tulajdonlásait, és részt vett a vizitációkban is. Munkaköre hamarosan az egyház pénzügyeinek, az egyetem és számos kulturális intézmény (könyvtár, egyéb gyűjtemények), végül az iskolaügy ellenőrzésével bővült (BAUERREISS, VI, 1965: 276). A kormányzati intézkedések tudatosan követték a trienti reformokat: az ingolstadti egyetem oktatóinak már korábban, az ország összes klerikusának és hivatalnokának szintén csakhamar ki kellett nyilvánítnia, hogy elfogadja a Tridentinum hitvallását. Ennek a politikának a jelentőségét a zsinat utáni reformpápák igen gyorsan felismerték és méltatták.

A Német Kongregációtól kiküldött nuncius, Bartolomeo Portia, ösztönzésére a salzburgi metropolita 1573 augusztusának végén újra összehívta az egyházi vezetőket. A trienti zsinathoz és az 1569-es salzburgi tartományi zsinathoz csatlakozva kidolgoztak egy 40 pontból álló átfogó reformprogramot. Az aláírók kötelezték magukat a konkubinátus felszámolására és a következők támogatására: püspöki vizitációk, papi szemináriumok, teológus alkalmazása a püspökök mellett, nyomdák alapítása, a római Collegium Germanicum feltöltése. A résztvevőknek le kellett tenniük a trienti hitvallást (BAUERREISS, VI, 1965: 250).

A világi kormányzatnak az V. Albrecht idejétől tapasztalható egyre fokozottabb erőfelfejtése a vallási élet területén a herceg és a püspökök kompetenciáinak kiéleződését eredményezte. A probléma megoldására már 1579 óta folytak tárgyalások, melyek 1583-ban Felician Ninguarda pápai nuncius segítségével a Bajor Konkordátum megkötéséhez vezettek. A konkordátum aláírói egyházi részről Salzburg, Chiemsee, Freising, Passau és Regensburg püspökei voltak. Még egy évtizednek kellett azonban eltelnie, míg a megállapodást széles körben kihirdették. A késlekedés fő oka lehetett az a két memoriále, melyeket V. Vilmos önkényesen a konkordátumhoz csatolt, és melyek tisztán egyházi ügyeket érintettek: az első a *primariae preces* jogát bizonyos kanonoki állások betöltésénél, az ingolstadti Albertinum pápai szubvencióját, a római liturgia és egyházi éneklés bevezetésének támogatását, a böjti rend enyhítését stb. A második *memoriale secretum*ban a herceg egy müncheni székhelyű püspökségért folyamodott, amelynek területe nem terjedne a város határain túl, püspöke pedig közvetlenül a pápának, nem pedig a salzburgi vagy mainz-i metropolitának lenne alárendelve. Sőt a müncheni püspöknek egyfajta felügyeleti joga lenne a hercegség többi püspökei felett, továbbá ő elnökölné az Vallásügyi Tanácsban, és pápai nunciusi rangban a diplomáciai feladatokat is ellátná. Ninguarda a saját és a jezsuiták ajánlásával megerősített kérelmet 1583 késő őszen a Kúria elé terjesztette, ahol azonban nem talált kellő támogatásra, így a terv évszázadokra megghiúsult. A konkordátumot végül teljes terjedelmében 1592-ben nyomtatták ki latinul és németül. A megállapodás hét fejezetből állt, melyek a vizitációk, a prelátusválasztások és -megerősítések, a klerikusok törvény előtti felelősségre vonhatósága, beneficiumok [egyházi javadalmak] juttatása, a klerikusok személyi és vagyoni jogai (pápai hónapok, klerikusok robotkötelezettsége, egyházi vagyon, tized), klerikusok végrendelkezési és házassági joga vitatott kérdéseit tisztázták (BAUERREISS, VI, 1965: 287–290). Albrechttel együtt megállapíthatjuk, hogy a konkordátum a hercegi és az egyházi hatalom közötti súrlódási felületet valamelyest csökkentette, bár a kompromisszum inkább az állam számára biztosított előnyöket (ALBRECHT in SPINDLER, II, 1988: 705). Ezzel együtt is jogi alapjává vált a 17. és 18. század katolikus államegyházának (SCHWAIGER, 1988: 273; ZIEGLER, 1989: 65).

III. Jezsuiták Ingolstadtban, a Bajor Hercegség egyetemén

A bajorországi egyházi megújulásban döntő szerepet vállaltak az eddig nem említett jezsuiták. Mivel a protestantizmus elhárításában, a katolikus egyházi reformokban és a világi

kormányzat valláspolitikájában kifejtett tevékenységük részletes feltérképezése túlságosan tágra nyitná vizsgálódásaink horizontját, itt csak a bajor felsőoktatás érdekében tett erőfeszítéseikről számolunk be. Választásunknak két oka van: 1. A jezsuiták első bajorországi fellépése éppen az ingolstadti egyetem válságával áll közvetlen összefüggésben. 2. Az egyetem jezsuitákhoz fűződő általános reformja, különösképpen pedig a teológiai képzés felvirágoztatása hangsúlyozottan a papság új generációjának képzését szolgálta, s így hosszú távon a pasztorális tevékenységet folytató klérus állapotának javítását és a katolikus egyház pozícióinak erősítését célozta meg (BUXBAUM, 1973: 57 sk.).

A ingolstadti egyetemet Gazdag Lajos alsó-bajorországi-landshuti herceg alapította 1472. június 26-án a bécsi egyetem mintájára a négy klasszikus fakultással (teológia, jog, orvostudomány, *artes liberales*). Az intézmény gazdasági alapjait túlnyomórészt egy ingolstadti, korábban karitatív célokat szolgáló fejedelmi alapítvány, továbbá egyházi birtokok és alapítványok biztosították. Az egyetem kancellárja a mindenkori eichstätti megyéspüspök volt. A szellemi élet az első évtizedben a bölcsészkaron volt a legintenzívebb, ahol olyan híres férfiak mint Conrad Celtis, Erhard Windsberger, Petrus Nigerius, Johannes Böschenstein, Johannes Reuchlin, Peter és Philipp Apianus, Johannes Aventius tevékenykedtek. A kezdődő reformáció idején Ingolstadt, Köln mellett, a katolicizmus legfontosabb előőrsévé vált. A 16. század első felében Johann Eck (ingolstadti professzor 1510–1543-ig) személye állt előtérben (SCHWAIGER, 1993: 154 sk.).

Helyettes kancellárként és professzorként Eck döntő részt vállalt azokban az egyetemi reformokban, melyeket V. Vilmos herceg tanácsosa, Leonhard Eck, is szorgalmazott. Az 1515. év reformprogramját három vezérelv határozta meg: először is tisztázni kell a nominalisták és a realisták közötti vitát, másodsor a tananyagot a kor követelményeihez igazodva meg kell újítani, harmadszor az oktatás módszertanát a könyvnyomtatás adta lehetőségekhez kell igazítani (SEIFERT, 1978: 8). Mindehhez a megújuló skolasztika és a humanista művelődési eszmény szolgált kiindulópontul. Ecket kérték fel a filozófiai kar számára szükséges kommentált klasszikus szövegkiadások sajtó alá rendezésére. 1516 és 1520 között Eck nyolc kötetet jelentetett meg, melyeket egészen az 1530-as évekig használtak (ISERLOH, 1993: 250 skk.).

A könyvkiadásokat egy sor további reformintézkedés követte, melyek nemcsak a képzés színvonalának emelését célozták meg, hanem a szellemi és vallásos élet jobbítását is. 1519-ben megújították a bölcsészkar, 1522-ben az egyetem általános alapszabályát, 1524-ben a jogi kar statútumait, ugyanebben az évben bővítették a Gregorianumot, 1526-ban egy ordinatiót

bocsátottak ki a filozófiai fakultás számára, és a régi latin iskolát pedagógiummá alakították át, mely egy évvel később önálló szervezeti és működési szabályzatot kapott. 1535-ben korszerűsítették a bölcsészek tantervét, 1539-ben ismét felülvizsgálták a kar alapszabályait. Már korábban, 1537-ben saját istentiszteleti rendet vezettek be (BUXBAUM, 1973: 46 sk.).

A fáradozások azonban nem jártak nagy és tartós sikerrel. Az egyetemre mind kevesebb hallgató iratkozott be; az egyetemi szenátus jegyzőkönyvei képet nyújtanak a hallgatók és tanárok (!) durva, erkölcstelen és frivol életviteléről (BUXBAUM, 1973: 48 sk.). A teológus Eck halála után az egyetem különösen nehéz helyzetbe került. Utódai gyors egymásutánban váltották egymást, úgyhogy a teológiai kar egészen a jelentéktelenségig süllyedt. Az alacsonyabb rangú oktatóktól eltekintve Balthasar Fannemann domonkos szerzetes és hildesheimi püspök volt a jezsuiták megérkezésekor az egyetem egyetlen teológiaprofesszora (BUXBAUM, 1973: 52 sk.).

IV. Vilmos fejedelem előtt a jezsuiták nem voltak ismeretlenek: már a speyeri, worms-i és regensburgi birodalmi gyűléseken kapcsolatba került a rend néhány tagjával. 1543-ban Claudius Jajus az ingolstadti egyetemen előadásokat tartott a Szentírásból. Miután a herceg hiába próbálkozott azzal, hogy Kölnből, Löwenből és Párizsból magasan képzett tanárokat hívjon Ingolstadtba, magához a pápához fordult segítségért. A tárgyalások során a jezsuiták bajorországi munkájának kezdetétől 1548 második felét határozták meg, ennek ellenére a paterek még hosszabb ideig késlekedtek, feltehetően azért, mert Ignác az adott pillanatban nem rendelkezett elegendő kvalifikált emberrel. IV. Vilmos ismételt sürgetésére 1549. november 13-án három jezsuita: Petrus Canisius, Claudius Jajus és Alfons Salmeron érkezett Ingolstadtba, miután röviddel azelőtt teológiai promóciójukkal Bolognában megszerezték a német egyetemen való oktatáshoz szükséges képesítést. November végétől előadásokat tartottak az Ószövetségből (Zsoltárok könyve: Jajus), az Újszövetségből (a rómaiakhoz írt levél: Salmeron) és dogmatikából (Petrus Lombardus kommentárjai: Canisius).

Rendes tanszékek jezsuiták általi átvétele a Jézus Társaság iskolapolitikájának fordulatót jelzi, hiszen 1541-ben a római vezetés még határozottan elutasította az oktatói felkéréseket. A következő években legfeljebb hitvédelmi és erkölcsstani előadásokat vállalhattak át jezsuiták. Csakhamar felismerték azonban az egyetemi oktatási tevékenység jelentőségét az új katolikus elit kialakításában. Jajus 1543-as tapasztalatai szintén hosszú távú hatással bírtak a rend álláspontjának pozitív alakulására a német egyetemi oktatással szemben (HENGST, 1981: 60 sk., 82, 86, 88 sk.). Ingolstadt ráadásul csaknem ideális terepet kínált a

jezsuitáknak, amennyiben a Gregorianum megalapítása után a teológiai fakultást megbízták a tudományosan képzett klérus oktatásában való közreműködéssel is. Ennélfogva Canisius és társai azokra is közvetlen hatást fejthettek ki, akik még a papszentelés előtt álltak (BUXBAUM, 1973: 88).

Ingolstadtban a három jezsuita esszenci betagozódása a kari, ill. az egyetemi szervezetbe kezdetben említésre méltó súrlódások nélkül történt meg. Éppen ellenkezőleg: Canisius-t⁴, aki a három pater közül kétségtelenül a vezető szerepet játszotta, csakhamar a teológiai kar dékánjává, sőt az 1550/51-es tanév téli szemeszterére egyhangúlag rektorrrá választották. 1551/52-ben helyettes kancellárrá nevezték ki. – Az atyák minden nagyrebecsülése ellenére azonban a hallgatói létszám 1551-ig meglehetősen alacsony maradt.

A jezsuiták mindent megtettek azért, hogy egyrészt a teológiahallgatók létszáma, másrészt előismereteik gyarapodjanak. A teológiai stúdiumok megalapozására szolgált az arisztotelészi dialektika, etika és logika köréből tartott előadások bevezetése. A disputációk, melyek fontos kiegészítői voltak az előadásoknak, ám Ingolstadtban időközben kikerültek a gyakorlatból, újra fellendültek. Canisius a papszentelés előtt álló hallgatóknak speciális előadásokat tartott, prédikációs gyakorlatokat és deklamációkat szervezett, hitbuzgalmi köröket alapított (BUXBAUM, 1973: 84–91).

Canisius rektori ciklusa alatt intézkedések egész sorát hozta, amelyek fő célja a lutheri nézetek bárminemű beszívargásának megakadályozása az egyetemre, ill. a már érezhető lutheránus hatások megszüntetése, továbbá a tudományos és erkölcsi-vallási viszonyok javítása volt. Mivel a rektori megbízatás csak egy szemeszterre szólt, Canisius az egyetem felettes hatóságainak tekintélye révén kívánt maradandóságot biztosítani saját fázisainak, és egy általános hercegi reformmandátum kibocsátását javasolta. Egy 1552-ben kiadott rendeletet valóban

⁴ Peter Kanis a nijmegeni polgármester fiaként született 1521-ben. Kölnben filozófiát és teológiát hallgatott. Nicolaus van Essche vezette be a *devotio moderna* lelkiségébe, miáltal Canisius felkészült az ignáci lelkigyakorlatra, melyet aztán 1543-ban Peter Faber SJ vezetésével végzett el. Canisius belépett a Jézus Társaságba, Kölnben pasztorációs munkát végzett és teológiai előadásokat tartott az egyetemen. A kölni katolikusok megbízásából sikeres tárgyalásokat folytatott V. Károly császárral a protestantizmusra hajló érsek, Hermann von Wied, letételéről. Ekkor találkozott Canisius első ízben Augsburg püspökével, Otto Truchseß von Waldburg kardinálissal, aki őt 1547-ben a zsinat teológusaként Trientbe küldte. Innen Ignatius Rómába kérte papi tanulmányai befejezése céljából, majd Messinába helyezte át, ahol bajorországi meghívásáig az ottani jezsuita kollégiumban működött.

Canisius eme ténykedésének eredményeképpen könyvelhetünk el (BUXBAUM, 1973: 96–101).

A Leonhard Eckkel, IV. Vilmos herceg tanácsadójával, egy jezsuita kollégium alapításáról folyó tárgyalások röviddel Jajus, Canisius és Salmeron megérkezése után megkezdődtek. A kollégium intézménye a rend utánpótlásának nevelésében, ezentúl pedig egy kívülálló felé irányuló sokszínű pasztorációs és oktatási tevékenységben játszott elsőrendű szerepet, tehát a katolikus megújulás egyik kiindulópontjaként funkcionált. Eck a herceg (és a maga) jóindulatáról biztosította a jezsuitákat, és kilátásba helyezte – igaz meglehetősen körvonalazatlanul – egy kollégium alapításának lehetőségét. Schweickert, a herceg titkárát, Rómába küldték, hogy a pápával, a kardinálisokkal és Ignáccal tárgyalásokat folytasson a kollégiumalapítás ügyében, röviddel ezután azonban IV. Vilmos herceg és Eck is váratlanul elhunyt (BUXBAUM, 1973: 122–128).

Az új fejedelem, V. Albrecht, nem volt könnyű helyzetben. Apja tekintélyes adósságot hagyott örökül, mely nem csekély pénzügyi nehézségekhez vezetett. Nemcsak Neuburg megszerzésének kísérletével vallott kudarcot, de a választói címet sem sikerült elérnie. Ezen kívül még a salzburgi érsekkel is összetűzésbe került annak vélt öröklési követelése miatt. A jezsuita kollégium alapítására már csak ezért sem igen gondolhatott. V. Albrecht ennek ellenére levelet írt a pápának, amiben nyomatékosan arról biztosította, hogy máris a kollégiumalapítás érdekében munkálkodik – mindezt nyilvánvalóan csak azért, hogy a jezsuiták egyáltalán Ingolstadtban maradjanak. Ezzel az írásával azonban már nem tudta megakadályozni, hogy Jajus-t és Salmeront visszahívják. Miután világossá vált, hogy a kollégiumalapítást egyelőre el kell halasztani, 1552. február 24-én Canisius is – a rend tagjai közül utolsóként – elhagyta a várost (BUXBAUM, 1973: 131–145).

1553 nyarán a herceg Bécsbe küldte titkárát, hogy érdeklődjön Canisius-nál az ingolstadti (bécsi mintára szervezendő) kollégium alapítását célzó tárgyalások újrafelvételének esélyeiről (HENGST, 1981: 96. jegyzet). A rend generálisa akkor adta hozzájárulását, amikor a kollégium gazdasági alapjait a fejedelem 1555-ös írásos nyilatkozata alapján biztosítottnak látta. Az 1555. december 7-én elkészített szerződéstervezetben V. Albrecht ígéretet tett a jezsuita kollégium alapítására, míg a jezsuiták egy gimnázium létesítését és két rendes teológiaprofesszúra betöltését vállalták. 1556. július 5-én 18 jezsuita érkezett Ingolstadtba (HENGST, 1981: 90 sk.).

A jezsuiták bejegyeztették magukat az anyakönyvbe, és letették az egyetemi esküt. Hogy a lehetséges kompetenciavitákat megelőzze, V. Albrecht a kollégium munkatársainak is egyetemi

professzori jogokat követelt. A két jezsuita teológiaprofesszornak egyúttal mindig a szenátus tagjának kellett lennie. Alapvetően további két jezsuitát lehetett a filozófiai fakultásra és ezen kívül a szenátusba felvenni (HENGST, 1981: 92).

A paterek saját gimnáziumukban is tartottak filozófiai előadásokat, melyek olyan népszerűségnek örvendtek, hogy a jezsuiták már 1564/65-ben arra gondoltak, hogy a teljes bölcsészeti kurzust áthelyezik az egyetemről a gimnáziumba. A rendi vizitátor ez alkalommal még mindenfajta szervezeti újítás ellen szólalt fel, ennek ellenére 1571-ig kialakult egy sajátos kétvágányú filozófiai képzés. Az egyetemi nyilvános rendes előadásokkal párhuzamosan tartott három éves gimnáziumi filozófiakurzust nem tagolták be a bölcsészkarba. 1571-ben a herceg engedélyezte a jezsuitáknak, hogy a filozófiai kurzust és a pedagógiumot saját kollégiumukba helyezték át. A világi professzorok, különösen a jogászok, tiltakozása miatt a nyilvános előadásokat továbbra is az egyetemen tartották. Mivel azonban a heves viták nem vezettek konszenzushoz, és a kollégium gazdasági alapjának a herceg által kilátásba helyezett rendezése is elmaradt, a rend vezetése a gimnáziumot a filozófiai kurzussal együtt (!) az újonnan alapított müncheni kollégiumba helyezte át. A jezsuiták 1573. június 30-án így már másodjára hagyták el a várost – ezúttal diákjaik és egyetemi hallgatóik kíséretében (HENGST, 1981: 92–95).

A tény, hogy az összetűzések újra és újra megismétlődtek, a hagyományos egyetem és a jezsuita oktatási rendszer különbözőségében leli magyarázatát. Ignác már 1550-ben rendelkezett az *in collegio societatis* végzett felsőfokú tanulmányokról. A következő generális, Jakob Lainez, 1559-ben szabályozta a kollégiumok működését és felépítését (lásd táblázat). Lainez elképzelésének sémája jól mutatja, hogy a nagyobb kollégiumokban folyó képzés egyesíti magában a hagyományos gimnáziumot és az egyetemi filozófiai kurzust, továbbá hogy az *artes liberales* nem magábanvaló stúdium, sokkal inkább egyfajta előkészítés a legmagasabb teológiai tanulmányokra. Mivel az ingolstadt-i egyetem a szó szoros értelmében nem jezsuita egyetem volt⁵, a világi tanárok nagy fontosságot tulajdonítottak a régi egyetemi jogok megőrzésének, s ezek értelmében a jezsuitákat is *membrum universitatis*-ként függőségben kívánták tartani. A paterek ezzel szemben arra törekedtek, hogy saját iskolapolitikájuknak érvényt szerezzenek, s a kollégiumban folyó képzés integritását erősítsék.

⁵ A jezsuita kollégium és jezsuita egyetem pontos definíciójához, ill. a hagyományos egyetem és a jezsuita egyetem fogalmi elhatárolásához lásd HENGST (1981) könyvének első fejezetét (55–79), különösképpen a 72–79. oldalakat.

A filozófiai kurzusnak a jezsuita kollégiumba való helyezése két szempontból is vitákat eredményezett. Egyfelől a jezsuiták a párhuzamos bölcsészeti képzéssel olyan konkurenciát teremtettek az egyetem számára, melyet mindenekelőtt a jogászok utasítottak el, mondván, hogy a teljes filozófiai képzés, hozzá még a szigorúan felügyelt kollégiumban, a joghallgatók számára teljességgel fölösleges. A másik probléma abból adódott, hogy a jezsuiták a kollégiumban oktatott hallgatókat kivonták a rektor juriszdikciója alól. Ebből érthetjük meg, hogy az összetűzést minden óvatosság ellenére nem lehetett megelőzni.

Az ingolstadtai egyetemi vezetés törekvése a jezsuiták visszacsalogatására már a következő évből biztosan adatolható. Hoffaeus tartományfőnök, azonban sem most, sem a továbbiakban nem akart engedélyt adni a jezsuiták újbóli ingolstadtai letelepedésére. A rend római vezetésének nyomása alatt mégis engedett. A tárgyalások során sikerült az ingolstadtai alapítvány pénzügyi megerősítését elérnie, és ígéretet kapott a filozófiai kurzus és a gimnázium átadására a rend részére. 1576. június 20-án a jezsuiták immár harmadik alkalommal költöztek be a bajor egyetemi városba (HENGST, 1981: 95 sk.).

Az első időkben az egyetemen tartott nyilvános előadások kínálatát ideiglenesen fenntartották, de már a kollégiumi stúdium is egyetemi jogokat élvezett. Mindenesetre valószínűleg már a kortársak számára is nyilvánvaló lehetett, hosszú távon melyik filozófiai kurzus bizonyul életképebbnek. 1585-ben V. Vilmos herceg elérkezettnek látta az időt, hogy a párhuzamos képzést a három még fennálló tanszék jezsuiták számára történő átadásával megszüntesse. Az új tanterv – sokak tiltakozása ellenére – a nyelvoktatást, a poézist és a retorikát a gimnáziumi képzésbe tagolta, és kizárólag a jezsuita kollégiumban abszolvált teljes filozófiai (logikai, fizikai, metafizikai, etikai és matematikai) kurzust ismerte el. A herceg hivatalosan felszólította az egyetem rektorát, hogy négy patert szakmai kollégiumként, jelöltjüket pedig a bölcsészkar dékánjaként fogadja el. A statútumok és jelvények átadására 1585. szeptember 26-án került sor (HENGST, 1981: 96–99).

A hatalmi szó ellenére a vitákat nem sikerült ugyan felszámolni, de a jezsuita rendszerű oktatás jogi helyzete immár állandósult. Az ingolstadtai egyetem mind a 16. században, mind később, I. Miksa fejedelemsége alatt nagy jelentőséggel bírt a bajor értelmiség, és hangsúlyosan a bajor klérus képzésében, és így megfelelt a vele szemben támasztott követelményeknek a katolikus megújulást illetően.

Bibliográfia

- BAUERREISS, Romuald (1965): *Kirchengeschichte Bayerns*. Band 6: *Das 16. Jahrhundert*. St. Ottilien: Eos-Verlag
- BRODRICK, James (1950): *Petrus Canisius 1521–1597*. Wien: Herder
- BUXBAUM, Engelbert Maximilian (1973): *Petrus Canisius und die kirchliche Erneuerung des Herzogtums Bayern 1549–1556*. Roma: Institutum Historicum S. I. (= *Bibliotheca Instituti Historici S. I.*; 35)
- HENGST, Karl (1981): *Jesuiten an Universitäten und Jesuitenuniversitäten. Zur Geschichte der Universitäten in der Oberdeutschen und Rheinischen Provinz der Gesellschaft Jesu im Zeitalter der konfessionellen Auseinandersetzung*. Paderborn; München; Wien; Zürich: Schöningh
- ISERLOH, Erwin (1993): Art. *Johannes Eck*. In: *Gestalten der Kirchengeschichte*. Band 5: *Die Nachreformationszeit I*. Hrsg. von Martin GRESCHAT. Stuttgart; Berlin; Köln: Kohlhammer
- KRAMMER, Otto (1988): *Bildungswesen und Gegenreformation. Die hohen Schulen der Jesuiten im katholischen Teil Deutschlands vom 16. Bis zum 18. Jahrhundert*. Würzburg: Gesellschaft für deutsche Studentengeschichte; Archivverein der Markomania e. V. (= *Veröffentlichungen des Archivvereins der Markomania*; 31)
- PFEILSCHIFTER, G. (Hrsg.) (1959): *Acta Reformationis Catholicae ecclesiam Germaniae concernentia saeculi XVI*. Band 1. Hrsg. von G. PFEILSCHIFTER in Verbindung mit der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum. Regensburg
- SCHWAIGER, Georg (1988): *Die Religionspolitik der bayerischen Herzöge im 16. Jahrhundert*. In: *Johannes Eck (1486–1543) im Streit der Jahrhunderte*. Hrsg. von Erwin ISERLOH. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. (= *Reformationsgeschichtliche Studien und Texte*; 127)
- SCHWAIGER, Georg (1993): Art. *Ingolstadt, Universität*. In: *Theologische Realenzyklopädie*. Studienausgabe, Teil 1. In Gemeinschaft mit Horst Robert BALZ... hrsg. von Gerhard MÜLLER. Berlin; New York: De Gruyter
- SEIFERT, A. (1978): *Logik zwischen Scholastik und Humanismus. Das Kommentarwerk Johannes Ecks*. München
- SPINDLER, M. (1988): *Handbuch der bayerischen Geschichte*. Band 2. München [München 1969]
- ZIEGLER, Walter (1988): *Bayern*. In: *Die Territorien des Reichs im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Land und Konfession 1500–1650*. Band 1: *Der Südosten*. Hrsg. von Anton SCHINDLING und Walter ZIEGLER. Münster: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung. (= *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung. Vereinsschriften der Gesellschaft zur Herausgabe des Corpus Catholicorum*; 49)

Nem hivatkozott fontosabb források

- BRAUNSBERGER, O.: *Beati Petri Canisii Societatis Jesu, epistulae et acta I–VIII*. Freiburg/Br. 1896–1923
- DRUFFEL, A. von: *Briefe und Akten zur Geschichte des 16. Jahrhunderts mit besonderer Berücksichtigung auf Baierns Fürstenhaus I–IV*. München 1873–1896
- FRENINGER, F. X.: *Das Matrikelbuch der Universität Ingolstadt–Landshut–München*. München 1872
- FRIEDENSBURG, W.: *Beiträge zum Briefwechsel der katholischen Gelehrten Deutschlands im Reformationszeitalter*. In: *ZKG* 18 (1898) 106–131, 233–297, 420–463, 596–636; 19 (1899) 211–264, 473–485

- FRIEDENSBURG, W.: *Zur Festsetzung der Jesuiten in Bayern*. In: ARG 9 (1912) 85–89
- HANSEN, J.: *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens 1542–1582* Bonn 1896 (=Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde; 14)
- KNÖPFLER, A.: *Actenstücke*. In: uő.: *Die Kelchbewegung in Bayern unter Herzog Albrecht V. Ein Beitrag zur Reformationsgeschichte des 16. Jahrhunderts*. München 1891, 225 skk. (új számozás: 1–129)
- Litteraria Academiae Ingolstadiensis saeculo XVI: Theses Universitatis Ingolstadiensis*: München, UB, 2° Hist. lit. 176 (=W)
- LUKÁCS László: *Monumenta paedagogica Societatis Jesu*. Romae 1965–74
- MEDERER, J. N.: *Annales Ingolstadiensis Academiae* I–IV. Ingolstadt 1782
- Nuntiaturberichte aus Deutschland*. 1. Abteilung (1533–1559), Bd. VI–XII, hrsg. von L. CARDAUNS, W. FRIEDENSBURG und G. KUPKE, Gotha 1898/99 und Berlin 1901/12; Bd. XIII, hrsg. von H. LUTZ, Tübingen 1959; Bd. XVI, hrsg. von H. GOETZ, Tübingen 1965
- PÖLTZ, G. von / WOLFF, G.: *Die Matrikel der Universität Ingolstadt–Landshut–München* I. München 1937
- SCHNEIDER, B.: *Petrus Canisius. Briefe*. (=Reihe Wort und Antwort; 23) Salzburg 1959
- THEINER, A.: *Annales ecclesiastici 1572–1585* I–III. Romae 1856

Kollégium típusa	1. kis kollégium	2. közepes kollégium	3. nagyobb kollégium	4. nagykollégium	Időtartam
Paterek és kisegítők létszáma	20	30	50	70	
Tanulók életkora	kb. 6-9 év	kb. 6-13 év	kb. 6-16 év	kb. 6-20 év	
Tárgyak és osztályok	1. grammatika (infima) 2. grammatika (media) 3. grammatika (suprema)	1. grammatika 2. grammatika 3. grammatika	1. grammatika 2. grammatika 3. grammatika	1. grammatika 2. grammatika 3. grammatika	kb. 3-4 év
	humanitas (=poesis)	humanitas	humanitas	humanitas	1 év
	retorika	retorika	retorika	retorika	1 év
	pasztorális	logika	logika	logika	1 év
			fizika, matematika	fizika, matematika	1 év
			metafizika, etika	metafizika, etika	1 év
				skolasztikus és pozitív teológia, Szentírás	4 év (promóció esetén + 2 év)

Táblázat: A jezsuita rendszerű oktatás sémája és a kollégiumok tipológiája Jakob Lainez alapján (forrás: HENGST, 1981: 67)